

בין חזון לאמת

על ספרו של דן מירון ואגפיו

דומה, כי כדרךהטבע היא, אם, בבוואו לייחד ודא"חיה תבונינה הלכלכית בתחולמות סורי תחבכת ותמורת חפסית ההון ותמניטין קרוב תיתחיים בחלקה הער של מורהה של אירוסת, באופן שצמד המבקרים התוא, מה שרוצרכו, לפי עמדתם להלכה ולמעשה, לראוהו כמרכז היסוד — לא ראוהו.

□

ואחריו אחרון, המחקר על מגדלי ששמו: „ברא" שית הרוּמאַן העברי האקספוליא, הוא נפרד לעניין ראשוני סיפוריו העבריים, למדו היטב" וההאבות והבנים" ולענין „מישקה התיגון" מחקר זה הוא, בהיקפו, גדול ממחקרו על מאפי, מה גם על אקספנדר, ואף הוא במול ביקורת הביקורת, שלא נחשבה לו, הראשית היא כדרך שנהשב ההמשך, מה גם האחרית. ולא זו בלבד, אלא שהראשית נפסלה לה, ולכל המופרו והמוטב ראתה הביקורת לזרוק לה מעט אהדה, כדרך שהיא נזרקת ממעמד הראיה של גדול בגמרי"בישולו למעמד השמיעה שלו בתחילת גימוגמו, והנה הניתה המפרט, פקוחי'העניים ומפיקחון, מעמיד על השיבותה הי מכרעת של הראשית, שהתכלית המכוונת, יתר על סוף מעשה במחשבת החילה, מקופלת בה על רוב ארכיה, ואף ששני המחקרים הקודמים, על מאפו ועל אקספנדר, יש במעשה-ייתוחם משום גילוי שמיאנו כתגלית המשנה את גרם המעלות והמורי דות שהציבה ביקורת הספרות ומחקרה, הוא שינוי הכניע כדי הפיכת הסולם, התי צד של יתרון גודל לענין מגדלי, ראשית, מהיות מסילת יצירתו ארוכה ביותר ולמילא התפתחותה משופעת ביותר, והריחוק של מעשה השיכלול שבין תחנת הראשית לבין תחנת התכלית נפסלג איתר, באופן שהוא מניח פתח לדבר על גלגול אחרי גלגול ועל גלגול בפנים לגלגול, שאף (ואולי מיוזמה לומר: משום) שהם חלים במידה מרובה ואף מכרעת על אותו מצע כתיבה עצמו, שתיאור המרותיו הוא כתיאור שלישיה הנושבה בשלמות שלאחרית היא גדולה הימנה. שנית, משום ריבוי מעריכיו, שמגינם לגיון והכולל כחמישה דורות, ובכל מרכזי ספריו תמו, גם בחיו גם לאחר פטירתו, ואלה ואלה כמתחרים בבילוש רענותו, רעננותי'תמידי, ובין הם מצייבי ראייתו ובין הם שולליה, הריהם מרזים בגדולתו, גדולת האמן שבלעדיה לא תצויר תולדת הספרות שלנו, ויש צמרים: תולדת לשונותיה — ואם להיעזר בציורו של שמואל ניגר ניתן לנסוח: לשון החיים, שהיא עשאה לשון ספר על עילויה.

לשון הספר שהוא עשאה לשון-חיים על-לונה, שלישיה, כפל-הלשון, בין בשל עצמו בין בשל סטריים זולתו שנמשכו לו, מהם שהיו כפולי לשון מהם שהיו יחידו לשון.

שלושה אלה מחייבים את השאלה: איך הית סטארט-הראשית המהלך הפרוזה המשולש — עברית-יידיש-עברית, ואולי בעקבי וזרנותיו של מוכירו, דוד איינהורן, מהלך מרובע: עברית-יידיש-עברית-יידיש, והנה התשובה לשאלה זו ש" רבים שאלוה, או שלא ניתנה או שניתנה במקיטע, ועתה זכתה להינתן במלואה, וכל כך למה, משום שאין מלוא תשובה אלא למלוא שאלה, והיא אינה באפשר אלא בהנחה, המכרעת כאן פטיעה" מטיעה, כי לפנינו דרך אחת, תחירת-יסוד אחת, של אורגאניום יצירתי אחד, באופן שהלוול החריף או הקהה, שהמבקרים נהגו בתחלותיו היא טעות, שנערבו בה קוצר-ראייה ומיעוט-עיון, ויש שהתמדה של טעות היא שגגה העולה דון, ותיקונו בשליר מול הראייה של הפצירה ההיא למלוא מטילתה, לא בלבד מבחינת כורשו כן פרוי, אלא אף או ביותר מבחינת כפריו כן זרעה, והוא עץ מבורך ואחר.

ואם לסכם את רשטו של הקורא המעיין בי מגילת ספר שלפנינו על שלוש פרשיותיה — פרשת מאסה, פרשת אקספנדר, פרשת מגדלי — וענינו ראשית הרומאן העברי- היידי בדורות אחרונים, מקרא, על אף היותו דבר ניתוח מפנים לניתוח, כרומאן, משום שדרך התרצהה תמכריקה וכליה הממורטיים, נאמר כי עמו נוסף ספר נחשב, ולפי תעודתו, מכריע בספרי ההיסטוריה של ספר ויתנו.

□

ועתה אומר, ברשותכם, דברים אחרים בחינת מכל מלמדי השכלתי, ולא כפשוטו של מקרא, שיש בו צד של יחירות, והיינו שהכמתי מרובה משלהם, אלא כדורשו של מקרא, שיש בו צד של עזילות, והיינו שהכמתי באה מהם, הוא לרוח ציוופם: ומתלמידו יותר מכולם, ולאור ניסוי ההתבחו: מה-גם מתלמידו, שנעשו מלמדים גם המה, ואין צורך לומר כי לשון השכלתי חל על רוב דברים שהיו לי כחדשים, אף כי חרשתי בשדה המשולשת הזאת גם אני, לא כל שכן על דבריי, שלא היו לי כחדוש, ואדרבה, אני לן ומוסיף ולן בהלכתם, אך עומקה נחבצר לי מצדי צדדים, וקודם כל בעניין התפיסה, שאני דורש לה ולמענה זה כמה וכמה — היא קביעת תחומה של ספרותנו ובסיסה בדורות אחרונים על שני משולשה — המשולש תאהר היא הבחינה התלת-לשונית, כלומר שתים הלשונות מבית, הלשון העברית והלשון היהודית (בעיקר האשכנזית), ולשון הלעז (המחולפת לפי גולה וגולה), כשתתים הראשונות יוצאות מן הבית ומביאות אליה, ואילו הלשון השלישית סופה מור

פיסקה אחת, שבה ניסיתי למדוד לעצמי מידה

של מי שחזר מן הירד, וכממילא מדהתי לו, לצער שבארבעת הדוברים, הוא דן מירון, מידה של מי שהולך אל הירד, ועושה בסבורו, ולא עוד אלא בתורת חזרן ניסיתי לומר לו, ליוצא קצת אהרותו, ועיקרן, כמדומה, בבדיקת מיני הי רבייה, שהזרד הצעיר נהוג בו בדרך שלפניו, ולענין הוכחתו, כי אף תורד שלפנינו נהג כך בדרך שלפניו, באופן שספל או ביטל גדולים ומדי יים, ניסיתי להשיב, לאמור: אולם עיוותדין אינו יוצא מכלל עבירה משום הילת-הנעורים השורה עליו, שכן נעזיזים אינם ילדות, וספק הוא אם הם מותרים במעשי-בערות, אבל דואי שהם אסורים בי מעשי-ילדות, נמצא כי לא בלבד בדיעבד, אלא גם מלכתחילה אין להניח כמין אשכנזיה, כי דברים שזוה להם שלא נאמרו משנאמרו, כורח הוא להם שיאמרו, בכלל, אותה הניעה המרובה להתיבה, כי כורח הוא, שהיא בגווית הגזורה של כל דור חדש, ראיה תחלתית טובה מזה.

לא הרתתי עתה על דברי מור, אלא כדי להרגיש, כי אם היה בפמליית המבקרים מי שי שימש לימים אותה תכלית טובה, הרי זה דן מירון, וכמה מספריו האחרונים, שיתחד על אבות ספרותנו המדורגות ומכוונת, ואיתרו אתרון הובי — ספרו הנידון לנו עתה, יזכיהו.

הפיסקה האחרת מדברי ההם היא פיסקת הסיום של הרצאתי ההיא, לאמור: „הבינה במה שהיה אינה יוצאת למדנו, כי כל מה שהיה הייב היה שיהיה, על כל פנים, מיני הבלות ובהילות אין תורתם תוק, לא כל שכן גזירה, והוא, כמדומה, העיקר, שניתן לו לתחד מן היידי לומר לו ליוצא אליו, הילכך, חברי הצערים היוצאים ליריד הבי קור, אין לי לומר לכם אלא מה שאמרת לעצמי בצאתי אליו: עד להניח פותחם בביקורת בענין היטב מה עשויה ללמדנו ביקורת הביקורת, כלל מהומם הוא: ערבא ערבך — ערבא צייר.

ולא חורתי עתה על דברי מאז אלא משום שהיה בהם, כמדומה, למעלה מקורטוב של גנואה, כי שותל הצעיר באותו כינוס עתיד להראותנו רב: יתר משהראינו. עדיעתה, מה עשויה ללמדנו ביקורת הביקורת, שכן בכל, שלוש חטיבות, הדין הגדולות, שהן מצעו של הספר, אלה שלושת הסופי רים הגדולים — אברהם מאפר, ישראל אקספנדר ומגדלי — הצד השווה שבהערכתם, הנעשית מתוך צירוף נפלא של בקיאות וחריפות, היא ביקורת הביקורת על תחנה גדולה, אם טוללת אם מיוחדת, ביצירתם, אם למאפי — אני למדים מתוך ניתוח מהימן ומוסמך, עד מה התערכה עליו ועל פעלו, על ערכו וערכיו, לא יצאה ולא ניתנה לצאת, כתרובתה, מלפניו, מלפני עקרונותיו שלו וגישומם, כפי שנקבעו בפראטיקה שלו, הטרבועה בחותמה של גיאריקלאטיקה, אלא מלפני עקרונות וגישומם, כפי שנקבעו בפראטיקה של דור מאחר, הוא דודם של המבקרים עצמם, ושגגתם היא אם טעות, שנעשר תה כמטבע המהלך בשוק ההערכה של שלושה דורות, המעלים באותה גירת, מעשה ביטולה של אותה טעות והטעאה-קולקטיבית יפה לו הגדרת של מלאכת מחשבת, מתוך הטעמה של הנסמך הי המך כאחד, כי אם לנסמך — מלאכה רבה היא, יגיעה עצומה, על דרך שילוב של ראיה טמוכה לראייה, ואם למחשבת — מעשה חושב הוא — תרתו משמע.

ואל יהיה הדבר קל בעינינו: שני מוקדיהדין בבארהם מאפו, האחד קצר יותר — בבעית הביורר של מליצתו, מהותה ואופיה, נדרש בו ערעור על דעתו של מי שלא היה לנו כמותו לגודל סמכות מכות יצירת עצמו ומכחת הנין עצמו, הלא הוא ח, ג, ביאליק; האחר ארוך יותר — בבעיית הביורר על מרכיכותו של „אשמת שומרון" כשיא עשייתו מכל בחינותיה, וכאן נדרש ערעור כמעט על כל הפמליה של המבקרים, למעט קצת דברים על כל מעט מבקרים, שיותר משום סמכים על ניתוח, שראיותיו ביצדו, סמוכים הם על אינטואיציה, שחושה לצדיה.

□

אמרתיו, גם בענין המליצה, גם בענין „אשמת שומרון" מעשה של הביקורת הוא בסילוק בשבתות שגם הן נבדקות לגופן ולטעמן, הוא סילוק המבנה את המסילה להערכה בחוגה יותר, אבל עצם חרעורר לפירטיו הוא מופת לביקורת הביקורת, שלאחריה עשויה לבוא, ואף באה, ההערכה המחודשה שהיא כחדשה, כדרכו של מי שהמבקר והחוקר נאחדו לו ובו.

□

הוא הדין בביקורת הביקורת לגבי ישראל אקספנדר, אלא שלא כמערכת דיונו של המחבר קודם, שהיא ארוכה וכוללת יותר, היא חלה כמעט על מאפו כולו, ומיסטר המבקרים המבוקרים מרובה, ואף מכטימלי, היא מערכת דיונו עתה, שהוא קצרה יותר ומוגבלת יותר, חסיבת סיפור, שהיא אחת יצירותיו של אקספנדר — הרומאן „דאס שטערנטיםלי", ומנין המבקרים המבוקרים מנין גם הוא, אך עיקרם צמד, הוא הצמד בוא היריעה, הלא הם מאיר וינוי ומס אריק, שמלבד היותם מראשי חוקריו של המסטר דן, הצרכה תכונת-מקור, היא ברוח הראייה המארכטיסטיה, להעמידם על מה שהוא מרכיז-איהם הרצוי והמי תוייב — הנקודה המעמית-תכלככית, הנהה עם כל טיחתם ברוח השקפתם הגביצית והמחוייבת, שגו בראה, באופן, שהיא, המריך, נעלם מהם, המחקר שלפנינו עתה מעמיד עליו — הוא מפורש בעצם שבהיסוד: שטערנטיםלי, כלומר: שבים הפנינים גופו, ואכן, מעניינת, ואף משעשעת, היא פרשת הדין והניתוח הזאת, נבדקים תולכים רוב המבקי רים, שהעמידו עיקר חשיבותו של אקספנדר על שמירת ערכי ההווי והפולקלור וגילומם, בעוד שערכים אלה אינם, כעצם, אלא כאבירים לעיקרו,

ציאה החוצה, המשולש האחר — הבחינה התלת-ירמית המחולחלת את קרקעה של בימת המרכז של הספרות הזאת, היא גולת מורהה של אירוסה על שלוש תחנותיה העיקריות: הלמוגות, החסידות, ההשכלה, שכל אחת ואחת היתה לה ספרות, ואפילו ספרות יטה, משלה, אך שלושתן ספרות העם, בי יתר דיוק: ספרות רובו הפעיל והנפעל של העם, אינו יודע, אם עשיתי ככוחי לדרוש את הקונצפציה וזואת הלכה למעשה, ומה גם שידעתי, ואפילו בראשית שרטוטה, לפני כשני דור, כי לא עלי המלאכה לגמור, אך אני כדמה, כי מתקיימת בי בחינת זכה מלאכתו נעשית בידי אחרים, בין שהם נמשכים לה לאותה קונצפציה בין נמשכים ממנה, והלכך, בכרך השטח לראות רעיונו חרות כסמל, שמחתי כי בבווא דן מירון לפתוח את הסירה, על הרומאן פתחה ברות המשולש האחד וקירובו בשלוי שה סופרים נפלים — הראשון, שכתובתו לא ידעה אלא את הלשון העברית: האמצעי — שכתבו לא ידעה אלא את לשון יידיש; האחרון — שכתבו בתו ידעה את שתי הלשונות, ומשובת-החתרות ו שחוקי-הדין העמידו בה מערכת גומלין, שהיא חיי דת מופת ופתרונה.

ולענין העדרו של המשולש האחר, הבחינה הי תלת-ירמית, שבלעדיה לא יושג מיצוי המבנה של שלושה ילה לפי הורחם וגידולם וסיברם, אפשר שהמחבר סופר להתעשת גם בו ולהדיין עליו, ואפשר שיתעשתו בו וידיינו עליו אחרים, ומה שלא נעשה היום ייעשה מחר, ויש מהר לאחר זמן.

אך נשוב לכלולשת האישים, כפי שהם נידונים, ונאמר בהם מה.

לענינו של הראשון, אברהם מאפו, אעיר, כי מה שנאמר בו בספר שלפנינו מגרה ביותר משתי קרנות חוות, הקרן האחת, המוריתיה את בעייה המליצה, כפי שנתגבשה בספרות שהשכיח לה לעשות את המקרא הלל לשון, שאפשרות הי שאילה מתוכו והבנייה בהמריו אינה פחותה בחיוי חת האורגאנית מכל לשון אחרת, תיה ומדוברת ונכתבת, והדוגמאות המובאות פת לכך מאשרות הנחה וו להפליא, זה כמה וכמה שאני דורש לחקירת המליצה ותולדתה, ואף נסיתי לעודר על כך בהרצאתי „מטבע שוספי שיגרה כיצד" (נשמעה בקונגרס למדעי היהדות ונדפסה ב„מולד" תשרי— השון תשכ"ב), כי אם לעיין — שדה גתוחה היא, אמת, מנהג חכמים הוא בפירסומי שירת ימיהבר ניים ולאחריה, לעיין מקורי-תבסויים, אך רוב הי ציונים הם מיכאניים, ופעמים רובם ככולם מובאות כמש, שעיון בפירסט או במאנדלקרן מטפסם, ואך זה לא כביר ניתנה הדעה על השלובי-סחר וסיווכי שכנות וקירוב רחוקות, המעמידים מליצה חיה יי מכללה, שכמותה כמימרה של לשון חיה מטש.

□

ומחקר התיוון הזה ותיוונותיו עורו בקיפוליו, ופיתוחו ענדו תעודה, מצריכה פריצה של כמה וכמה שערי בינה, כגון השער, שנתשררתי עליו מצינונו של דן פגיס לפיוטי לוי אלתבאן, — הוא לא שאל במפורש את השאלה ואף לא הציעה, אך השיב עליה, הלא היא השאלה: מה היא היחידה ה-זכרונת של פייטן ופייטן ושל פיוט ופיוט, ול" מעשה מיידישה של"השאלה: כמה' לתובים זוכר הזוכר"בסביבי הכתוב שהוא מסתייע בו, והוא הדין בשערי בינה"אחרים" ואני, עמבכם, שיהיה הרבה ממות'לבעייה זו וסבכיה וכתבתו בזה כמה וכמה מאמרים ואף ספרים, אך אכזב אם אומר, כי נמצא מי שקדם לו למחברנו במתן אותה ומופתים, מפליאים אף מפתיעים, לכוחם של שני לובי-מליצה ושיוורי-שימושיה, הבאים להעמיד דיוי קנאוהיסוד, שהם כלולאות היבור באגפי בניין נחשבים, ואפילו ככריחים תיכונים וקיצונים כאחד של כל הכנין כולו, ומכל הבחינות — העלילתית, היצורית, האידיוית, או נצקר ונאמר: התיונית.

גילוי האפשרות הזאת, העשוי מעשה פיענוח צפונות, שלאחריו אי אפשר לקרוא את הרומאנים, בייחוד את „אשמת שומרון", כדרך שהורגלנו לקרי אם קודם, מעלה שאלת בניינה של פרוזה בלשון המקרא, שאפשר לה שחאה מצומצמת על הקופת ההשכלה, שנהגה ברוב יצרייה כך, כשם שאפשר לה שתהא מורחבת על רוב תקופות הספרות, שידענו בה תחית לשון המקרא. — לא בלבד בשריה, שהיא כלל גדול, אלא בפרנה לסוגיה, למן ספר יוסיופון וספר הישר ומיני המחברות — ומן המשוער הוא, כי הוא חיוון חוזר, שכורתו וצרכו עימו, ולא יימלט, כי כשם שהיא מורה על העבר היא מרמזה על העתיד, וכממילא נמצא גם מאפר כמרמזו על שלאחריו. — והכוונה היא לא בלבד לכך, שבלעדיו לא יצוירו לא „שיתוח מני קדם" לואב יעבץ ו,ויהי היום" לכיאליק, שהצד השווה שבהם היא העמדת אגדת הויל, שעיקרה בלשון חכמים, על לשון המקרא, וכבר מילתי אמורה, כי הוא סוד תרגומו של האוואנגליון בידי פלקינסון (וראה ההבדלים לגבי תרגום דליטש), שכיזון, כי דרך מיסיונר, למתן סאקרליות עליונה, אלא אף לימים, וראה נסיונות כשל יעקב רבינוביץ בספור ושל אליעזר שטייגמאן בקצת פרקיו, הם סופרים שכלל לשונם שונה ואחר, ואולי ראוי לצרף מעשי תרגום בלשון מקרא, אם כיסוד כולל כ„גוליבר" של סוויפט בהרגומו של מ. ממשן, אם נדומינטה כ„מי פומפיהא האחרונים" לבלולר. מעשה ידי אב"רהם שלונסקי (וביאליק שערור על המעשה הזה העירו על מכתבי מאפו לפרדיברג בענין גדול ההשפעה של הספר הזה על „אהבת ציון" ואף תיקנו בעצה טובה לשלונסקי, שיעיק בו במאפו, והוא, כדבריו אלי, עשה כן), ואין צורך לומר שחובה לזכור את נתיבת הלשון; פרושמן — יעקב מהן — מתתיהו שוהם ואפילו תרגומי שלמה דיקמן, הכוונה היא לעתיד רחוק יותר, כי אף שהמנסה להינבא מסתכו להיות מה שהיה רוצה ואינו יכול להיות, תינוק, או מה שיכול ואינו רוצה להיות, שוטה, לא אעלים את דעתי, כי מה שהיה הוא שיהיה, וקרובה תחית לשון המקרא ככלי מבעה של הפרוזה שלנו, ואין פה המקום להאריך בנימוק, מהם שכבר היו לעולמים, על דרך החידוש של יסודות נדושים בעקב (עליו ושגב מכאן וקדמות וקדושה מכאן), ולא העליתי את מעניין אלא כדי לעורר על המשך גיעתו של דן מירון בספרו עתה, והוא המשך שיכלול כל דרכי השיבה הזאת וימצא מה חוקתם וחוקיהם המשותפים.

□

וכמדומה, שפה אתי המקום לומר מה על וואטום ספראטום שלי, שדן מירון הרטיו עליו בכותבו, כי בין המבקרים המודונים מוכר לו אחד בלבד, הרואה בו ג,עיס צבוי" את עיקר מפעלו של מאפו, וגם זאת מתוך דברים שבעלי-פה, והוא עבדכם, משעוני, כי המחבר מתכוון לעצרה, שבה גם אני גם הוא דיברנו בגיית-הסופר בירושלים על מאפו — הוא הרצה בהרחבה על הספר „אהבת ציון" (המשך בעמ' 19)

בין חזון לאמת

(המשך מעמ' 18)

ואני הרציתי בקצרה על צירוף הלשון, אהבת ציון וסוד גלגולו לתוך לשון המקרא, חרף אגב אף אמרתי מה שאמרתי על „עיס צבוע“ וזאת להעיר, כי גם דבריו גם דברי ג'דסו כשעמם ברבים, ואני חייב בהזמקתם, שאם להעמידה על תמציתה, הרי היא בהודאתו, שיותר משהיא מפורשת היא מוצנעת, של מאפו, כי מה שהעלחה לו לשונו, לשון מקרא, בסיפורים, שעניינם הוא העולם הרחוק, עולם המקרא, לא העלתה לו לשונו, לשון המקרא, בסיפורים שעניינם הוא העולם הקרוב, וראש להם „עיס צבוע“, והוצרך לערבבה בסיפורים לאלה, ומבחינה זו הוא שונה לממשיכיו (כשם שהיה בכל הרומאנים דומה להם). ועיקרם סמולנסקין וברודס, שוראו נפלאות בקי" דוב רחוקות (וברודס היה מפליג, אילו זכה לכתוב את הרומאן המתוכנן על איוב), בין נגדיר מאמצים אלו כדחיסת המציאות של המאה ה"ט לתוך אמצעי ביטוי של המקרא, בין נגדירים כהג" שמת אמצעי הביטוי של המקרא כדי יכולת כלילה של מציאות המאה ה"ט. כך היה ב„עיס צבוע“ דומה יותר לשרשרת-אחרת, שתחילתה נעוצה במנדל לפין ואמצעה צבי אליעזר צווייפל וסופה מנדלי ויורשיה בשלושת דורות אחרונים על שני סרצי הפרוזה הגדולים — ש"י עגנון (למרות כמה פרקי בלשון התנ"ך) וחיים הוה (למרות כמה יסודות מכריעים ב„חתן דמים“). ולעניין שני הצדדים היי אלה, לשוני ולדומי, והדיאלקטיקה שבהם, אקווה להרחיב את הדיבור, ולכורחי אסתפק עתה בהבי טחנה.

ולעניין האמצע — ישראל אקסנפלד, שהוא אבי אמנות הפרוזה היידיית המודרנית, דעת לנבון נקל, כי מה שקראנו עתה על ישראל אקסנפלד אינו כל מה שיש לו למחבר הספר שלפנינו לומר עליו, והמשך יבוא. אולם, לפי שאותו פרק, לא זו בלבד שהוא כלול בספר שלפנינו, שמחברו הואיל להקדישו לדעתו וליו, אלא נכלל קודם בספר היובל שהוקדש לי, והבטחתי לומר את אשר עם לבי והגינתי על מחקריתם של כל מכבדי, אכבד ממילא לדון גם במחקר הוה, אך לעת-עתה אעיר, ברשומכם, שתיים-שלוש הערות.

הערה אחת לעניין חשיבותו הפולקלורית והאידי-ימאטית של אקסנפלד: אפילו איננה עיקר חסן הנחלתו לדורו, ודאי היא עיקר מעשה ירשתו לדורות, וכבר ראינו כזה וכזאת, ויפה הבדיקה, ועיקרה היסטורית, מה היתה הכוונה-תחילה, בתינו

מה שהיה היה כפי שהיה, אך אין זה כדי לשנות את החוצאה שבדיעבד, בחינת מה שנעשה נעשה וכפי שנעשה. כמובן, בעיקר לשונו גרמה, שעם כל הברירה שנהג בקנייניה שניתנו לו כממילא — והוא אחד והבדלים הגדולים שבינו לבין מאפו שסמך על לשון מקרא כמעט לכל אורך יצירתו שתספק לו הכל, ובין מנדלי העברי, ביחוד ה" מאוחר, שסמך על לשון חכמים, שתספק לו הכל, שזה וזה היו חייבים בהפירה להזרים מימי לשון חיים, ואילו הוא, אקסנפלד, שאב מלוא-חופניים כבאפסיד, והכל ורם מאליו כביכול, מעבר למג" מתו, בין מודעת בין לא מודעת, כפי שהעלת אותה החוקר עתה.

הערה אחרת, עם קביעת שביס-הסנינים כאביוז פולקלורי שנתעלה כדי נפש ראשה בעלילה, מתכ" קש דמיונו בספרות והוא נמצא בשני ספריו של יוסף פ.ל, שאקסנפלד ידעם בלי תפונה, הלא הם „מגלה טמירין“, שאם לדקדק הרי הנפש הראשה שבו הוא הנכד (הספר), שאנו יודעים אותו עתה ממש במהדורת אברהם רובינשטיין, והוא ספר הס" ברה והלשנה על התסידות, ואילו האיגרות יודעות אותו כמין עירוב של אגדה וממש, דימון ומפלצת, ואף „בוהן צדיק“, שכמין נפש ראשה בו הוא השרייבטאפל, ועוד ידובר בזה.

הערה אחרונה, מתוך מחקרו של דן מירון אנו למדים, עדימה ה„שטערנטיכל“ ארוג בביוגרפיה של מיכל מצבה הריש-דוכן שנעשה פרקטטון, והי רואה כדוגמה לעצמו את אוקסמאן, ספק הצבא, ואף שידעתי כי לשון מצבה נדרש כשם דבר לזקיפות ולעקשנות, אומר כי המחבר פילג עצמו לשני אישים אלה ושניהם בבחינת אלטריאגו כפול, וסימנם ששניהם מרמזים על שמו ממש — שלשון אקס נקרא לפי ההיגוי הפודולי אקס (אוקס), ואילו לשון פעלד, שהוראתו הכללית שדה, טר" ען הנראה יהודית ספציפית: בית-קברות, והוא מקומה של מצבה, ואם למחבר ולגלגולי חיו — אנו חסרים הרבה. הסיפור מביאנו, בעיקבי הצבא הרוסי הנוצח, לברטלאו, בירת שלזיה, והיא הח" רתת רישומה המכריע בנפש הראשה של הרומאן. אך אנו מבקשים לדעת אם לא היתה עיר קרובה יותר, וככל הנכון אף קודמת יותר — והנה ר" אבאלי הורוויץ, מיוחס ועשיר, סוחר ומשכיל, שהיה מראשי הקהילה בברודי, וטען לזכות בתירחו משמה של העשייה האנטי-נאפוליאנית שלו, השיא את בתו לישראל אקסנפלד (בזיווג שני), כשם שהשיא את/בנו לבתו של ר" גחמן קרוכמאל ווהרי ברודי, מעמדה המונופוליסטי — והפרוטקציוניסטי כעיר גבול חפשית עשאה קרקע לתהפוכת המושגים בתחום

הכלכלה והמסחר, וחזק בה את תמורת המושגים בתרבות ובהשכלה. והסרנו הידיעה הברורה בזה, אימתי ישב אקסנפלד בעיר הזאת, אינו הגדול בחסרונות, שגדול ממנו חסרון רוב כתביו שאבדו ואינם. אמנם, סברה היא לי, כי לא יימלט, כי לפחות חלק כתביו נשארו בעיר אחריתו, פאריס, והריני מעורר לחיפושם, כשם שאני מעורר לחיפוש עקבות משפחתו שלו ושל אחיו, ואם כי ידידי שעסקו בזה (אלכסנדר דרציאנסקי, חנוך רינות) העלו לעת-עתה ידיעות חשובות אך מעטות, לא אבד סברי.

ולעניין שלום יעקב אברמוביץ, הוא מ"ג דלי, התופס כמחצית הספר שלפנינו, לא אוכל שלא לדחות את דיוני, המחוייב באורך, גם מחמת רוב החידושים המוצעים לפנינו, גם מהפח מרכי זיחתו של הנושא בעיסוקו המחקרי של המחבר — הרי קדם למחקר שלפנינו נוסח יידיש של „תחילתו של הרומאן העברי האקטואלי“ (1969), גם חיבור אנגלי — A Traveler Disguised (1973), כלומר: הנוסע המחופש, וכותרת המישנה לו: עלייתה של סיפורת יידיש החדשה במאה ה"ט, ומצע רובו ככולו דרכו של מנדלי, ואף מהמת ריבוי ההתעניינות במנדלי והידושה, בין בגולה בין בארצו — וכאן פעלו שני גורמים: קודם לחיוב — ח.ג. ביאליק, שאמנות סיפורו של סבא היתה נערצה עליו ונטע הערצתו על כל סביביו, ואחר כך לשלילה — אברהם קריב, שמצע סיפורו של סבא היה פסול לו, וכטברתו של שמואל ורטס, שהקדים בחקר מנדלי ולימים העמיקו (וראה בספרו „סיפור ו" שרשו", 1971, עמ' 60-87), הפולמוס על השלילה הזאת, דרכה ודרכיה, עורר אף תבשיל את חידוש ההתעניינות בדמותו של מנדלי, והיא, כמדומה, סברה נכונה, ביחוד לגבי דור החוקרים הצעיר, שיצא לבדוק, ובכלי-חקר, דמותו של מנדלי, אפיה ופעלה למלא דרכה ודרכיה, בכלל התהליך הזה חובה להבליט את מפעל מנדלי מטעם האוניברסיטה העברית, שעיקר תפקידו הוא הוצאה אקדימית של כתביו, הסמוכה אל בדיקת כתבי-היד והדפוסים הראשונים (וראה בזה מאמרי „כפליים לתושיה" — ובו גם דברי-מבוא לביבליוגרפיה של כתבי מנדלי וגם דברי פתיחה בסימפוזיון בקונגרס למדעי היהדות, והם בספרי „אבני מסתן“, כרך ב', תשכ"ט, עמ' 271-277), ואם כי עצם התפקיד, עם כל ההכנות לו, עורר תעודה, הרי התנועה המחקרית על מנדלי ואגפיו רבה כן רבה, ובה ראוי להבליט מפעלות תלמידיה של האוניברסיטה הזאת, ובהם,

לקורת רוחי, תלמיד, שכמעט כולם משמשים כהי- ראה אקדימית ובכלל עשייתם בולטת העשייה במנדלי ולו — וראשונה יסעו מחברי ספרים עליו, של חנא שמרוק, הנפש החיה במפעל מנדלי, וש- מלבד מחקרו השונים פירסם במגילת ספר „הליפת אגרות בין ש"י אברמוביץ ובין ח"ג ביאליק וי"ח רבניצקי (תשל"ו), ושל גרשון שקד, שמלבד מתק" ריו השונים פרסם ספר „בין שחוק לדמע — עיונים ביצירתו של מנדלי מוכר ספרים“ (1965). וניתן להוסיף מחקרים של מנחם פרי, יחיאל שיינ" סוך, דליה קויפמן, שלמה בק, ראובן מירקין — איש איש ויגיעו הנאמן לחשיפת אמתה של הי דמות הגדולה הזאת, והוא חלל-העשייה שבו ומתוכו נרקם פעלו של דן מירון, שזכה זה מקרוב בכבודו של פרס ביאליק.

ובדחותי את המשך דברי למסגרת דיון על כל אותה תנועת-חקר, מעשיה ועושיה, אשוב בסיום דברי עתה להרהור על מה שאמרתי קודם בעניין החילוק בין החזור מן היריד לבין היוצא אליו והוא נתון בעצם געשו ורעשו, ואשאל: מה הוא והיכן עתה דן מירון, ודאי שלא אוכל שלא לומר על הספר שלפנינו, שהוא מעיד על מי שחזר מן היריד, אבל ספק אם אוכל שלא לומר על ספרו „פנקס פתוח“, שיצא באותה שנה עצמה, שהוא מעיד על מי שיוצא אל היריד ופוסק דינם של יצירי השעה, ובפסקיו הקשים הוא נראה — כפי שאמרתי לו — כעורך מפקידה לפקידה פוגרום- ווטא ומוכיר ימי קרב ראשונים, שנתגלה בהם עירוב של ילד שעשועים ושל enfant terrible, ובראותי אותו בספרו זה ובספרו זה ובהקשותי: האי מנהון עדיף, איני יכול שלא להשיב: תרויהו, כי כשם שהמבקר שבי, כפי שנתגלם בעניי בדברי הפולמוס הפובליציסטיים שלי, נוטה ליוצא אל השוק והמיינתו, כך החוקר שבי, ביחוד כפי שנתגלם בעניי בדברי הכירור המדעיים שלי, נוטה לחזור מן השוק והמיינתו, והריני מתכוונן בחלוקה המח" כמת של השניים האלה שבקרב הנפש האחת — כשהאחד, הרחוק מן היריד, דן ביצירי שלשומו של שלשום ויוצריהם, ועושה דיונו על דרך ביי קורת הביקורת הראשונה, והאחר, הקרוב אל ה" יריד, דן ביצירי היום ויוצריהם, והוא כמזמין את חוקר מתרו של פתר שידון בו ובנידונו על דרך בייקורת הביקורת הראשונה, שהוא נרחם בה, אך כך דרכו של המבקש לחיות גם שעתה הרחוקה גם שעתה הקרובה של ספרות, ואין לי אלא לסיים כמאמרם: ואדוכי ואדוכי תסתיים שמעתתא. ד. סדן